

G. COLÓN, L. PEÑARROJA
C. TARANCÓN, A. HAUF

LITERATURA VALENCIANA DEL SEGLE XV

JOANOT MARTORELL I SOR ISABEL DE VILLENA

 GENERALITAT VALENCIANA
CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA

1991

Í N D E X

	<u>Pàg.</u>
GERMÀ COLÓN DOMÈNECH: La llengua a l'època del Tirant	9
LEOPOLDO PENYARROJA TORREJÓN: Sintaxi i lexic en el <i>Tirant lo Blanch</i> (Del valencià quatrecentiste al valencià modern)	37
CARDENAL TARANCÓN: <i>Tirant lo Blanch</i> y los ideales de la época	67
ALBERT G. HAUF: Text i context de l'obra de Sor Isabel de Villena .	91

LA LLENGUA A L'ÈPOCA DEL TIRANT *

Germà Colón Domènech

1. POSSIBILITATS LINGÜÍSTIQUES

EL *Tirant lo Blanch* és no solament una obra d'una vàlua literària excepcional, i això s'ha sabut des de sempre sobretot des de que hom s'adonà de l'enigmàtic judici de Cervantes¹ fins a l'actualitat en què, a partir de les recerques de Martí de Riquer, ha estat qualificada de “novela moderna” per Dámaso Alonso i ponderada per Vargas Llosa, sinó que és també un tresor d'ensenyaments per al filbleg. El camp a estudiar és vast i les possibilitats metodològiques estan lluny d'ésser exhaurides.

Tenim un text l'autor del qual, Joanot Martorell, mor abans d'enllestir-lo; en el colofó de la impressió del 1490 resta constància que la darrera part és obra de Joan Martí de Galba, el qual ha intervingut en l'acabament: dues mans, doncs, però ignorem el que pertany a la segona i on començà la seua activitat. Això és apassionant i sembla que es podria dirimir, amb arguments lingüístics de pes, l'aportació de cadascun dels escriptors o el que hi haja de realitat en aquesta afirmació.

D'una altra banda, en els 39 primers capítols del *Tirant* descobrim² el que en diríem un tempteig degut al mateix Joanot Martorell, o bé parlem d'un relat que el narrador ha aprofitat més tard per la composició definitiva: la

---

* Una redacció més breu del present text fou presentada al “Symposion” sobre el *Tirant* (Barcelona, 20-XI-1990).

¹ *Quijote*, I, cap. 6.

² Samuel Gili i Gaya, “Noves recerques sobre Tirant lo Blanch”, in: *Estudis Romànics*, I, 1947-1948, pp. 135-147.

Història de Guillem de Varoich. El filòleg disposa ara d'uns materials excel·lents en l'aspecte gramatical, lèxic i estilístic. GV i després el *Tirant* prenen com a base doctrinal uns episodis del *Libre de l'Orde de cavalleria* de Ramon Llull: així que un venerable text a cavall dels segles XIII a XIV subjau al primer escrit de Martorell. Tot això es pot resseguir i hom ha d'estar en disposició d'extraure'n profitoses comparacions.

Encara sabem que la dedicatòria de la nostra novel·la a don Ferrando de Portugal, "rei expectant", és senzillament un plagi fet a don Enrique de Villena. Segons pròpia confessió, aquest magnat redactà en 1417, en català i a València, el tractat sobre els dotze treballs d'Hèrcules. El text es conserva, fins ara inaccessible als estudiosos, però poseïm la traducció que el mateix aristòcrata en féu al castellà. La dedicatòria o epístola original de Villena tramesa a Pere Pardo ha estat donada a conèixer recentment.³

També al capítol 143 del *Tirant* ("Lo consell que Abdal·là Salomó donà a Tirant, capità") l'autor insereix, canviant-la lleument, la *Letra de reynals customs* de Petrarca, la qual és una versió del llatí que ens ha arribat en dues còpies una miqueta divergents; i també hi existeix una versió castellana independent. Altres fonts escrites utilitzades per Martorell poden furnir matèria de comparació renovelladora.⁴

Com a motiu extern hi ha el fet que el *Tirant* va ésser immediatament traduït a l'italià i al castellà. L'enfrontament de les solucions de tres llengües romàniques importants en un text extraordinàriament llarg ha d'esdevenir un laboratori d'observació inigualable situat al començament del període del Renaixement.

Ací, doncs, ens trobem davant una ufana collita gràcies a la qual espletarem tot un material lingüístic.

2. REFERÈNCIES CULTURALS

Som a una època clau, darrerria del segle XV i començament del XVI. Hi ha una atmosfera que s'estén per tot i que fa que hi haja interessos i referències culturals compartits. De la mateixa manera, el *Tirant* irromp en un temps

---

³ Vegeu Pedro M. Cátedra, "Sobre la obra catalana de Enrique de Villena", in: *Homenaje a Eugenio Asensio*, Madrid, 1988, pp. 127-140; el text català de Villena a les pp. 137-138.

⁴ És indicada per Riquer, *Aproximació*, § 49.

favorable per la comunicació. En donaré un exemple. És ben famós l'episodi de la institució de l'orde anglès de la Garrotera, episodi que la nostra novel·la és la primera al món en narrar. Són les delicioses pàgines dels capítols 85 a 97 sobre la divisa del "Honni soit qui mal y pense" que hom atribuïa al rei Eduard d'Anglaterra. Tot seguit Roís de Corella hi al·ludeix també. ¿Com és que a la segona meitat del segle XV era coneguda a València la llegenda de la lligacama? ¿Ho havia sentit Joanot Martorell durant la seua estada a Anglaterra? Així s'havia cregut, però constatem que Antonio de Nebrija en el seu *Lexicon* posa: "Soldurius ij. cauallero de la garrotea" (s.v.).⁵ Supose que el 1492 Nebrija no havia llegit el *Tirant*, si mai va arribar a saber-ne l'existència. I quasi contemporàniament el cronista dels Reis Catòlics Andrés Bernáldez, l'anomenat Cura de los Palacios, escriu sobre la institució de la condecoració.⁶ Vull insistir amb aquest exemple que hi havia una mena de caliu general, una afinitat de gusts. Dins d'aquest ambient propici podrem acostarnos a la llengua de *Tirant lo Blanch* i a la llengua dels escriptors que l'envolten, sia a València, sia fora.

3. LA LLENGUA A L'ÈPOCA DEL TIRANT

He titulat la meua exposició "La llengua a l'època del Tirant" i no "La llengua *del* Tirant" per raons pràctiques. No tinc al meu abast els materials del despullament electrònic que se n'ha fet a Barcelona, i sense un fonament sòlid tot el que podria dir seria pura improvisació.⁷ He pensat, per contra, que unes impressions generals sobre aspectes que són a l'entorn del *Tirant* potser no fóren ocioses.

---

⁵ Vegeu l'estudi preliminar d'Amadeu Soberanas i meu a la reimpressió facsimilar de Antonio de Nebrija, *Diccionario latino-español (Salamanca 1492)*, Barcelona, Puvill, 1979, p. 18.

⁶ *Memorias del reinado de los Reyes Católicos que escribía Andrés Bernáldez, cura de los Palacios*. Edición y estudio por Manuel Gómez-Moreno y Juan de M. Carriazo, Madrid, Real Academia de la Historia, 1962, pp. 495-496: vide, p. ex., "la orden que allá dizen la Jarrotiera, que acá dezimos de la Jarrotea".

⁷ No cal prendre els despullaments electrònics per una panacea. Són solament una eina de treball que hom ha d'emprar amb un control estricte. En el número de febrer del 1989 de la revista *Saó* (p. 26), dedicat al *Tirant*, hom llegeix que en la lluita entre *tro* i *fins* el primer només hi surt al cap. 54. Doncs bé, ací es llegeix "soptosament ab vn gran tro se obrí la porta de la roca" (cap. 54, col. 2).

3.1. *Precaucions*

El problema dels dos autors o de l'autor únic ja he apuntat que el resoldrà sens dubte una anàlisi lingüístico-estilística afinada, la qual relleve les preferències de les diverses parts de la novel·la. Durant cert temps vaig seguir alguns estilemes o frases fetes, i em fixava si es manifestaven al llarg de l'obra o només als extrems, amb la intenció de copsar el que devia pertànyer a Martorell o a Galba. Un mot, que ara sols és valencià del sud, *albixeres*, corresponent al castellà *albricias*, entra en la locució *demanar albixeres* que surt als capítols 134 i 463, l'un clarament de Martorell i l'altre presumiblement de Galba. Aqueix mot em permetrà no pas d'encetar la qüestió de l'autoria sinó de posar en guàrdia qualsevol filòleg que s'acostarà a la llengua del XV amb voluntat crítica. Els estudiosos s'interessen per recollir testimonis d'aquest mot moribund i de la seua família etimològica. Vaig tenir la sorpresa de topar-me amb esments de *albixer* 'persona que duu albixeres' en documents relatius al port de València publicats en una tesi doctoral francesa⁸ que aviat fou traduïda al castellà.⁹ Aqueix **albixer* em semblava massa important sobretot partint de l'etimologia aràbiga¹⁰ i vaig voler controlar els passatges.¹¹ La desil·lusió vingué al punt: la lectura era *albixerer*; l'autor de la tesi no sabia desenvolupar les abreviatures. Si hem de comparar la llengua del *Tirant* amb la dels altres texts, cal que aquests reposen sobre un terreny ferm.

S'imposa un coneixement també de la morfo-sintaxi contemporània. Vet ací una mostra de la nostra novel·la: des de que es fan edicions modernes amb puntuació i accentuació a càrrec dels editors, llegim casos com aquest del cap. 173 corresponent a l'elogi de les dones:

Se mostra per experiència manifesta que si una dona se *llavara* les mans, e après les se torne a llavar, no donant espai que sien eixutes, l'aigua que n'eixirà serà molt clara e neta.¹²

---

⁸ Jacqueline Guiral-Hadziiossif, *Valence, port méditerranéen au XVe siècle (1410-1525)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1986, pp. 86-89.

⁹ Amb el títol *Valencia, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1989; el fragment que ens interessa a les pp. 120-125.

¹⁰ La -r- d'*albixera*, que forma part del radical fort, no cau en àrab; cf. W. D. Fischer, *Grammatik des klassischen Arabisch*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1972, § 59.

¹¹ Vaig demanar al meu bon amic Agustín Rubio Vela que controlés els documents a l'Arxiu Municipal de València (A 37, fol. 45 de 1 gener del 1450).